

УДК 32: 165.212

МЕХАНІЗМИ СИМВОЛІЗАЦІЇ В КОНСТРУЮВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Дебенко І.Б.

аспірант кафедри теорії та історії політичної науки

Львівського національного університету імені Івана Франка

Здійснено спробу аналізу дискурсивізації, міфологізації, театралізації, ритуалізації та карнавалізації як характерних механізмів символізації політики та їхнього впливу на перебіг політичного процесу й політичну реальність загалом.

Предприята попытка анализа дискурсивизации, мифологизации, театрализации, ритуализации и карнавализации как характерных механизмов символизации политики и их влияния на ход политического процесса и политической реальности в целом.

An attempt is made to analyze the processes of discoursing, mythologizing, dramatization, ritualization and carnivalization as specific mechanisms of symbolization of politics and their influence on the political process and political reality in general.

Ключові слова: символізація політики, політична реальність, дискурсивізація, театралізація, ритуалізація, карнавалізація, віртуалізація.

Процес символізації та досягнення визначених цілей політичними акторами в процесі функціонування й цілеспрямованої політичної діяльності стає можливим внаслідок специфічних механізмів, посередництвом яких політичні інституції, їхні складові, суб'єкти політико-владних відносин, політичний порядок загалом набувають характерного символічного значення й продукуються в процесі соціальної взаємодії. Саме з їхньою допомогою і відбувається конструювання, поширюються та закріплюються в суспільній свідомості необхідні смисли, образи та ідеї, що стають основою й визначають політичну реальність, обумовлюючи політичну практику, забезпечуючи стабільність чи, навпаки, детермінуючи глибинні зміни в структурі політичної системи.

У контексті символізації політики та її впливу на політичну реальність доцільно розглядати весь комплекс взаємопов'язаних механізмів. Виокремлення основних з них, аналіз та виявлення особливостей впливу в призмі символізації політики на політичний процес та його перебіг, власне, і становить основну мету пропонованої статті.

Різноманітні аспекти досліджуваної теми по-різному були проаналізовані низкою і зарубіжних, і вітчизняних науковців. З-поміж них виокремимо Гі Дебора, П. Вірлію, К. Вульфа, М. Рольфа, О. Гончарика, О. Русакову та В. Русакова, А. Цуладзе, О. Михайлюка й інших, теоретичні напрацювання котрих переважно й складають основу нашого дослідження.

У контексті механізмів символізації політики варто зупинитись передусім на дискурсивізації політичного простору, вплив якої характерно простежується під час аналізу політичних текстів. Окрім того, в сучасних реаліях через глобалізацію інформаційної сфери й усезростаюче домінування засобів масової комунікації дискурсивізація політичного простору набуває тотального характеру. Є. Кожем'якін у зв'язку з цим вочевидь беззпідставно розглядає медіадискурс, інтерпретуючи його як тематично сфокусовану, соціокультурно обумовлену комунікативно-когнітивну та предметно-мисленнєву діяльність у мас-медійному просторі. Причому дослідник акцентує безпосередньо на способі трансляції знань та смислів суб'єктами масової комунікації [9, 73–74].

У традиційному розумінні дискурс можна розглядати невід'ємною складовою частиною соціальної діяльності в межах існуючої соціальної практики, що виражається у визначених репрезентаціях, характерно впливаючи на спосіб мислення й ідентичність реципієнта. У контексті цього, на думку Н. Філліпса та С. Харді, соціальна реальність продукується й стає реальною у межах дискурсів, а соціальна взаємодія не може бути до кінця зрозумілою без посилання на дискурси, в котрих формулюються їхні значення [30]. Інакше кажучи, дискурс, і політичний також, становить основу кожної осмисленої дії актора і втілюється у численних політичних практиках, постаючи водночас і результатом, і інструментом конструювання політичної реальності. Суть такої комунікації полягає в побудові у когнітивній системі реципієнта концептуальних конструкцій, «моделей світу», які у визначений спосіб співвідносяться з «моделями світу» мовця, але необов'язково повністю дублюють їх [25, 7], залишаючи можливість реципієнтові самому «дописати» текст і «добудувати» його значення [9, 76].

Реалізуючись за допомогою мовлення, що постає як універсальна матриця, і постулюючись посередництвом тексту, котрий є матеріальним втіленням дискурсу, сам дискурс залежно від обставин і цілей політичних акторів може набувати найрізноманітніших форм – від власне письмових текстів та усного мовлення до різних зображень і символів. Одночасно дискурс не може функціонувати поза контекстом і бути зрозумілим без з'ясування контексту. Він завжди пов'язаним з іншими, раніше зробленими дискурсами, а також з тими, котрі будуть зроблені згодом [28, 277]. Продуктами цього структурування постають закріплені у суспільній свідомості значення слів, образів, нормативні й ціннісні установки, оціночні матриці, міфологеми та стереотипи.

Відтак, з позиції комунікативно-когнітивної парадигми, на чому наголошують О. Русакова та В. Русаков, що запропонували цілісне узагальнене розуміння дискурсу, політичний дискурс доцільно трактувати як спосіб означення феноменів реальності, завдяки чому формуються позиції й думки у суспільному комунікативному просторі, на основі чого і здійснюється конкурентна боротьба між різноманітними поглядами й підходами до розуміння політичної дійсності. Дискурси формують і структурують знаково-символічний простір, живуть і функціонують у ньому. Постаючи носіями й засобами поширення політичних ідей, образів, цінностей, інтерпретацій та інших ментальних і віртуальних конструкцій, дискурси конкурують і між собою. Це, зокрема, простежується на прикладі різноманітних, а подекуди й діаметрально протилежних інтерпретацій одних і тих самих процесів політичної реальності, варіативних способів позиціонування, репрезентації та ідентифікації політичних акторів. Унаслідок цього така діяльність достатньо часто набуває яскраво вираженого ігрового характеру, а самий дискурс перетворюється на потужний владний ресурс, за допомогою котрого політичні інституції та суб'єкти владно-політичних відносин легітимізуються у суспільній свідомості або ж, навпаки, критично відхиляються нею як неприйнятні [20, 6–8].

Основними, змістоутворюючими компонентами політичного дискурсу можуть бути різні поняття, політичні концепти, ідеологеми, що у певному світлі зображають, представляють широкому загалу окремі об'єкти чи конкретні суб'єкти, котрі функціонують у межах політичної системи. Не менш вагомим стає цілеспрямоване акцентування, системна ретрансляція у публічний сектор й у розрахунку на визначену аудиторію посередництвом різноманітних методів і технологій відповідних месиджів, їхнє неодноразове повторення та закріплення у сприйнятливій формі. Характерне для дискурсу й використання елементів іронії, численних порівнянь, метафор, епітетів і алегорій. У такий спосіб, спрощуючи сприйняття реальності, продукуювані посередництвом дискурсу месиджі набувають загальнодоступного характеру, а їхнє застосування – максимальної ефективності. Продукуючи визначені дискурси, ретранслюючи численні нарративи, розставляючи акценти й необхідні оцінки, політичні актори у такий спосіб програмують мислення й обумовлюють систему політичних орієнтацій і поведінку соціальних суб'єктів. У зв'язку з цим влучно зауважує В. Павлуцька: «Мова політичного дискурсу перетворює найвідвертішу брехню на правдоподібну інформацію і змушує визнавати істиною навіть найбільшу нісенітницю. Оскільки на мову політичного дискурсу покладено визначальну роль формування громадської думки, то ця мова повинна бути, принаймні, зрозумілою та достатньо легкою для сприйняття широким загалом» [16, 210].

Безпосередньо з дискурсом пов'язана і міфологізація політичного процесу, що у спектрі символізації політики набуває характеру ще одного специфічного механізму її здійснення. Р. Барт, розглядаючи міф крізь призму слова, мовлення як такого, зазначає: «Міфом може стати все, що покривається дискурсом» [2, 233]. Водночас, за переконанням дослідника, міф, приховуючись у надрах мови, видаючи себе за неї, насправді вихолощує її змістове багатство, «викрадає» її посередництвом колонізації [2, 257–258]. Відзначаючи цей аспект і аналізуючи теоретичні напрацювання О. Лосева, вчений В. Корнєв наголошує: лише яскрава і різнобарвна палітра слова здатна припіднести пересічну подію, а відтак і будь-яку звичайнісіньку інформацію, до статусу міфу, що набуває характеру символу, становлячи крихку єдність реального і трансцендентного [11, 95].

Дихотомічність процесів, котрі відбуваються у наш час, підкреслює й А. Матецька: «Парадоксальність і антиномічність сучасної епохи полягає в одночасному протіканні протилежних процесів: раціоналізації та секуляризації культури і суспільного життя – з одного боку, і стихійної міфологізації індивідуальної свідомості – з іншого» [13, 10]. Одночасно, на відміну від минулого, коли під міфом передусім розуміли історично пройдену, реліктову форму суспільної свідомості, у ХХ ст. з його значною міфологічною практикою (у вигляді різних ідеологічних і рекламних кліше, псевдонаукових теорій, кінематографічних образів і всіх інших форм масової культури) прийшло розуміння його вічної актуальності [11, 49–50]. Розпочалося обґрунтування міфологічної складової в межах власне політичної теорії, а сам

міф постав як політичний феномен, що інтерпретується результатом ідеологічної та символічної боротьби за смисли і значення між політичними акторами [6, 79–80].

Загалом міф, зокрема політичний, доцільно розглядати важливим інструментом політичної боротьби, досягнення влади та її легітимізації, котрий, оперуючи образами, стереотипами, всілякими штампами, визначено впливає на свідомість індивіда, моделює його поведінку та сприйняття дійсності. Міф – це психологічно доступна усім відповідь на значущі проблеми [18, 214]. Його мета – дати логічну модель для вирішення визначеного протиріччя [12, 240].

Відтак міфологізація суспільної свідомості, що відбувається під впливом міфів, ретрансльованих політичними акторами, суттєво спрощує сприйняття індивідом реального політичного процесу, позбавляє необхідності усвідомлення усіх тонкощів, характерних особливостей та закономірностей протікання. Під впливом міфологізації політична дійсність зазвичай зводиться до вже традиційної дихотомії у межах системи «добро-зло», а сам політичний процес набуває характеру конкуренції картинок, образів та історій. Унаслідок претендування міфу на абсолютну істинність і сакральність, на чому наголошував М. Еліаде [24, 28], міфологізація суспільної свідомості конструює індивіда, підштовхуючи до «правильного» вибору й відповідної інтерпретації й оцінки політичного процесу загалом, його окремих акторів та інституцій. Окрім того, внаслідок міфологізації, зауважує Г. Почепцов, уже немає нагальної необхідності продукувати нові, всеохоплюючі тексти. Достатньо лише натякати, підказуючи суттєві характеристики, що підводять масову свідомість до того чи іншого міфу, оскільки їхня більшість буде відтворюватися у свідомості індивіда автоматично [17, 105–106].

Посередництвом міфологізації досягається максимальне зближення з аудиторією, що відбувається насамперед на емоційному рівні. Міф переживається аудиторією. Його основу становлять людські емоції, почуття та хвилювання, котрі людина сприймає за цілком обґрунтовану систему фактів [7, 29]. Натомість А. Цуладзе небезпідставно зауважує: міф реальний рівно настільки, наскільки реальні емоції та переживання кожного, на кого спрямована його дія, і без віри в реальність міфу він втрачає актуальність [22]. Власне, формування довіри – необхідна умова, що дозволяє опиратися в процесі функціонування переважно на ірраціональні чинники, а самому міфу – набути ознак чіткості, простоти та зрозумілості. Його характерними рисами є також загальнодоступність, переконливість та легкість сприйняття цільовою аудиторією, на середовище функціонування якої й поширюється вплив міфологічної складової, результативність чого у багатьох випадках досягається шляхом повторення та багатоманітності каналів і способів ретрансляції міфу.

Міфологізація у процесі політичної боротьби відіграє також вагомую функцію заміщення політичної реальності, допомагає відвернути увагу від основоположних, значущих питань політичного порядку денного й спрямувати суспільну свідомість у напрямі апелювання та пошуку шляхів вирішення менш вагомих, другорядних, а подекуди й відверто надуманих питань і проблем. Посередництвом міфологізації політичні актори здатні, без особливих зусиль, кардинально переорієнтувати громадську думку, змінити власний статус та позиціонування, перерозподілити владні ресурси й отримати доступ до нових важелів влади. Міфологізація простору політичної діяльності внаслідок нав'язування ярликів, продукування стереотипів сприяє делегітимізації опонентів, формуванню необхідного ставлення до політичних інституцій, сприяє у критичні моменти стабілізації чи, навпаки, дестабілізації політичного порядку загалом.

У контексті міфологізації політичної реальності окрему увагу варто звернути і на вагомні механізми символізації політики – театралізацію, карнавалізацію та ритуалізацію політичного простору. Їхня значущість у сучасному політичному процесі значно обумовлена перформативністю політичної боротьби, набуттям рис видовищності й гри. Доцільно зауважити, що красномовність, уміння переконувати, аргументувати власну позицію й на основі цього схилити більшість до своєї думки споконвіків відігравали важливу роль у політичній діяльності. Водночас із розвитком засобів масової комунікації, зокрема в постмодерну епоху глобальних комунікативних процесів, сфера політики все більше набуває характеру яскравого театралізованого дійства, майстерно продуманої п'єси. Тут політик – це всього лише актор, мета якого – справити позитивне враження на глядача, підкорити його й у такий спосіб досягти істинних цілей.

Достатньо влучно різницю між минулим і сьогоденням у сприйнятті та способі реалізації політичної дійсності зауважив П. Вірлію. На його думку, наслідком характерного в умовах тотальної глобалізації конфлікту між «soft» (мовленням) і «hard» (образом) стає всезростаюча й безпрецедентна переорієнтація політичних акторів у напрямі переконливого образу, який, заміщаючи мовлення, постає домінантою міжсуб'єктної політичної конкуренції [4, 223–225]. Унаслідок цього театралізація політичної реальності породжує шоу-політику, де

основоположне завдання кожного актора – завоювати і зберегти аудиторію, котра із усвідомленого учасника політичного процесу перетворюється на переважно пасивну публіку, сприймаючи вже готові штампи і нав'язані конструкції. «Розважай і владарюй», – ось головний девіз шоу-політики» [20, 127], перформанса, що набуває характеру яскраво вираженого напівспортивного-напівігрового дивертисменту [27, 209].

Прагнучи звести до мінімуму найрізноманітніші бар'єри, підлаштуватись під потреби та бажання широкого загалу, а також з огляду на власні цілі, суб'єкти владно-політичних відносин часто носять маски і виконують у багатьох випадках невлависті для себе ролі з єдиною метою – нав'язати свій погляд і змусити повірити у те, чого в реальності може не існувати. Відтак і сама театралізація політики все більше постає як мистецтво створення симулякрів, звужується до вміння створювати правдоподібні псевдоморфози, здатні підмінити об'єктивну дійсність, стати аналогом істини [1, 20].

Властивий театралізації симулятивний характер, на противагу раціонально-розумовій аргументації, спричиняє домінування у просторі політичної комунікації чуттєво-емоційної складової, забезпечує глибший вплив на свідомість індивіда. Водночас потреба продукування визначеного інсценованого образу на якомога чисельнішу аудиторію зумовлює пріоритет візуалізації й тиражування перформансів. За допомогою сугестії, використання стереотипів, наклеювання ярликів, унаслідок виголошення риторичних запитань, поширення чуток, напівправди, висміювання ретрансльовані посередництвом театралізації коди та нарративи конструюють політичну реальність. Вони обумовлюють протікання політичного процесу, детермінують владно-політичні відносини та взаємозв'язки між політичними акторами, в тому числі з громадськістю, визначають її довіру і до окремих структурних елементів системи, і до чинного нормативно-інституційного порядку загалом.

Важливим елементом перформансів у багатьох випадках стають також відомі в конкретному соціальному середовищі особистості – «моральні авторитети», лідери громадської думки, письменники, зірки телебачення та ін. Використовуючи уже набутий соціальний капітал, декларуючи власний погляд із того чи іншого питання, вони безпосередньо й опосередковано впливають на громадськість, сприяють легітимізації у суспільній свідомості політичних акторів, їхніх постулатів, різних інституційних практик і ціннісних орієнтацій. Окрім того, для театралізації часто властива зорієнтованість на побудову перформансів, організованих на центральних міських площах, у приміщеннях чи поблизу будівель, що становлять історичну цінність, мають глибокий символічний зміст. Прагнучи у такий спосіб накласти додаткову семантику, підвищити статусність та масштаб інсценування, а відповідно – і очікуваний психологічний ефект. Внаслідок цього театралізація може набувати яскраво вираженого ритуалізованого характеру.

Власне, як зазначав у цьому аспекті К. Вульф, ритуали за внутрішньою сутністю є інсценуванням і зображенням соціального, де посередництвом театралізованих і символічних елементів формується, перформативно створюється співтовариство, зв'язується воедино та чи інша соціальна спільнота [5, 20–21]. Одночасно, на відміну від перформанса, де роль широкого загалу зводиться переважно до глядацької аудиторії як статистів, ритуали, зокрема й політичні, передбачають активну участь і різних політичних акторів чи тих, хто виступає від їхнього імені, й самої громадськості. Коли ж театралізація розрахована здебільшого на численну глядацьку аудиторію, то ритуалізація першочерговим завданням передбачає здійснення визначеного впливу на всіх суб'єктів ритуалізованого дійства, кожен з яких відіграє власну роль у його здійсненні. Однак високий ступінь стандартизації, стилізація, своєрідна трафаретність, симулятивність і повторюваність, характерні для ритуалізації породжують достатньо стійку в умовах ритуалу послідовність дій, консеквентність образів та ретрансльованих символів, значення та сенс котрих впливає лише із цілісності всієї композиції.

Пробуджуючи колективні емоції, «запалюючи» маси, ритуали сприяють постійному самоствердженню соціальної спільності, досягненню нею почуття єдності й згуртованості. Це – дія, за допомогою якої індивід набуває колективного досвіду, проникається взаємними очікуваннями, ознайомлюється зі шкалою цінностей і табу [19, 21]. Ритуалізація посередництвом державних свят, усіяких мітингів, вуличних демонстрацій, інших інсценувань постає вагомою складовою легітимізації політичної системи, встановленого нормативно-інституційного порядку або його окремих інституцій, їхньої трансформації, засобом ідентифікації та позиціонування суб'єктів владно-політичних відносин.

У контексті символізації політики, зокрема характерних механізмів її впливу на політичну реальність, необхідно зауважити й достатньо стійку тенденцію до карнавалізації політичного процесу. В його межах, на думку М. Бахтіна, зближується священне з профаним, високе з ницим, розумне з відвертою безглуздістю, коли поєднуються старі й нові смисли, зазвичай протилежні й суперечливі [3, 15–31]. Для карнавалізації, карнавального дійства загалом

властива орієнтація на домінування безумства, блюзнірства, дурості, котрі руйнують порядок, ґрунтований на постулатах розуму [26, 216].

Особливість карнавалу, його центральна подія – театралізована процесія, що набуває ознак маскараду, в основі якого покладено перевертання сенсу бінарних опозицій, фундаментальних змістових категорій, навколо чого і розгортається карнавал. Для останнього, наголошує О. Михайлюк, властиве тимчасове звільнення від панівних імперативів, чинного устрою та скасування всіх ієрархічних відносин, привілеїв, норм і заборон. Їх змінює вільне, навіть дещо фамільярне ставлення до цінностей, думок, явищ, речей. Це досягається через заміщення – трансформації несвідомих, а в окремих випадках і неприйнятних для суспільства бажань та потягів у прийнятні форми [14, 249]. Натомість таке становище створює об'єктивно сприятливі передумови для перегляду встановленого нормативно-ціннісного порядку чи його дотримання, або ж, навпаки, вивільнення існуючої негативної енергії та збереження визначеного статус-кво.

Зауважимо: карнавалізація й справді близька до театралізації й ритуалізації. Їй властиве інсценування, видовищність, гра, публічний характер міжсуб'єктної комунікації, домінування чуттєво-емоційної складової. Маска, яку зодягає політичний актор у процесі карнавалізації, дає йому змогу відчувати свободу, здійснити без остраху вчинок чи дії, на котрі би ніколи не наважився за звичних обставин. Одночасно карнавальна маска, на відміну від маски, зодягненої актором в умовах ритуалізації, втрачає сакральне значення, обов'язкову необхідність виконання визначеної послідовності дій, притаманних ритуалам. Вона, зазначає А. Толшин, є радше виявом фольклору і свята, аніж результатом безпосереднього впливу природних, космічних сил. Карнавальні маски здебільшого орієнтовані на соціальні запити суспільства, відображають ситуації в складному сплетінні економічних, політичних, соціальних і художніх рівнів його розвитку. Чимало функцій ритуальних масок – зміна зовнішності, експресивність та загострення смислу, подвоєння персонажа, конструювання або моделювання образу – характерні й для карнавальної маски. Однак на першому плані в ній постають функції заперечення тотожності, вираз опозицій, відсторонення і гротеск, пародія, блазнювання, «естетика залякування», фантастичне спотворення обличчя і, зрештою, сатира, створення сміхового виворотного світу [21, 63–64].

Саме висміюванню, сміховому початку належить основоположне значення в умовах карнавалізації. Карнавальний сміх руйнує всіляку ієрархію, розвінчує усталені догми, інтерпретує та знімає опозиції [14, 249]. З його допомогою все складне перетворюється на просте, він полегшує, робить невагомим усе цінне і надто серйозне, спричинюючи почуття блаженства та ейфорії [20, 249].

Незважаючи на те, що карнавал має властивість розпочинатися і закінчуватися, обмежений у часі, в умовах сучасності виникає нове співвідношення святкового та буденного. Це ознаменовується всезростаючим нівелюванням межі між ними, взаємопроникненням святкового у повсякденне й навпаки. Карнавалізація набуває тотальних масштабів і поряд з дискурсивізацією, міфологізацією, театралізацією та ритуалізацією втілюється у масовій культурі, характерною ознакою якої стає віртуалізація. Власне, віртуал, продукований усезростаючою комп'ютеризацією, суттєвим підвищенням ролі засобів масової комунікації, набуває домінантного значення в соціальному й індивідуальному житті, постає основоположним засобом символізації політики, інструментом нав'язування визначених смислів і ціннісно-світоглядних орієнтацій.

Віртуальний світ, будучи необмеженим у часі й просторі, інтенсифікує процес комунікації, призводить до зростання кількості учасників, сприяє формуванню та функціонуванню мережових структур, породжує нову якість соціальних зв'язків і суспільних процесів, а відтак – абсолютно нову стадію суспільного розвитку. Віртуалові притаманна мозаїчність, яка формується під впливом диференційованого, хаотичного і переривчастого потоку інформації, розсипається на розмаїття випадкових, слабо взаємопов'язаних структурованих понять [15, 45–47]. Унаслідок цього віртуальна реальність чи, як зауважував М. Кастельс, реальна віртуальність [8, 351–352], засновуючись на символах, кодах, різних образах та моделях, на домінуванні чуттєвого над інтелектуальним, набуває характеру рольової гри всебічно зорієнтованих суб'єктів. Сама ж реальність у зв'язку з цим починає трактуватися як певний конструкт, ефект, насамперед – ефект мас-медійний, і набуває множинного характеру. Натомість це зумовлює об'єктивну необхідність розглядати питання про безліч реальностей, жодна з котрих анітрохи не є реальнішою за іншу [10].

Отже, підміна, заміщення реальності досягається в процесі символізації політики в умовах віртуалізації, зростання ролі й значення засобів масової комунікації та посередництвом виокремлених нами механізмів дискурсивізації, міфологізації, театралізації, ритуалізації, карнавалізації. Це найкращим способом сприяє політичному домінуванню тих політичних акторів, котрі мають змогу і здатність створювати та моделювати нові дискурси і

культурні коди, продукувати і нав'язувати масам власну дійсність, спрощуючи сприйняття політичних реалій і штучно конструюючи увесь політичний процес. Такий вплив зростає в умовах політичної нестабільності, зокрема трансформації політичних систем та пошуку й побудови консолідованого політичного порядку, обумовлюючи процеси інституціоналізації, формалізації та деформалізації норм та правил, нав'язування й закріплення у суспільній свідомості нових ціннісно-світоглядних орієнтацій.

Література

1. Бажанова Р. К определению понятия «политический театр» / Р. Бажанова, А. Герасимов // Вестник Казанск. гос. ун-та культуры и искусств. – 2007. – № специальный. – С. 19–21 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/download/29503152.htm>
2. Барт Р. Мифологии /Р. Барт ; пер., вступ. ст. и коммент. С. Н. Зенкина. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2000. – 320 с.
3. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. Бахтин ; 2-е изд. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.
4. Вирилио П. Низвержение в пустоту/ П. Вирилио // Из книги П.Вирилио «Информационная бомба. Стратегия обмана» ; пер. с франц .И. Окуновой // Кризис сознания. – М. : Алгоритм, 2009. – С. 205–244.
5. Вульф К. К генезису социального. Мимезис, перформативность, ритуал / К. Вульф ; пер. с нем. Г. Хайдаровой. – СПб. : Интерсогос, 2009. – 164 с.
6. Гончарик А. Понятие мифа и его применение в исследованиях политики / А. Гончарик // Политическая наука : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отд. полит. науки ; Рос. ассоц. полит. науки; ред. кол.: Ю.С.Пивоваров (гл. ред.) и др. – М.: ИНИОН, 2009. – № 4: Идеи и символы в политике: методологические проблемы и современные исследования. – С.79–87.
7. Дьяков А. Философия пост-структурализма во Франции / А. Дьяков. – Нью-Йорк.: Изд-во «Северный крест», 2008. – 364 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. ; науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
9. Кожемякин Е. Медиадискурс / Е. Кожемякин // Современный дискурс-анализ: электронный журнал. – 2010. – Вып. 2. – Т. 1.– С. 72-80.
10. Корецкая М. Эффект реальности и пустыня Реального: цинизм и тоска на обломках онтологии / М. Корецкая // Вестн. Самар. гуманитарной академии. – Вып. : Философия. Филология. – 2006. – № 1 (4). – С. 42–57 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.phil63.ru/effekt-realnosti-i-pustynya-realnogo-tsinizm-i-toska-na-oblomkakh-ontologii>
11. Корнев В. Миф как машина языкового вытеснения / В. Корнев // Изв. Алтайского гос. ун-та, 2005. – № 4 – С. 93–99.
12. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс ; пер. с франц. В. Иванова. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
13. Матецкая А.В. Процесс индивидуализации и мифологическое мышление в эпоху современности: автореф. дис. ... д-ра. филос. наук : 09.00.13 / А.В. Матецкая. – М, 2007. – 47 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.scholar.ru/speciality.php?page=20&spec_id=109
14. Михайлюк О. Карнавалізація свідомості в сучасній культурі / О. Михайлюк // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісн: зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 48 (6). – С. 248–253.
15. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль ; пер с фанц. ; предисл. Б.В. Бирюкова : 2-е изд. – М.: КомКнига, 2005. – 416 с.
16. Павлуцька В. Когнітивні аспекти дослідження метафори в політичному дискурсі / В. Павлуцька // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – Вип. 46 : Філол. науки. – 2009 – С. 209–212.
17. Почепцов Г. Имиджелогия / Г. Почепцов ;2-ое изд., испр. и доп. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2001. – 698 с.
18. Почепцов Г. Психологические войны. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. – 528 с.
19. Рольф М. Советские массовые праздники / М. Рольф; пер. с нем. В. Т. Алтузова. – М. : Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 439 с.
20. Русакова О.Ф. PR-Дискурс: Теоретико-методологический анализ / О.Ф. Русакова, В.М. Русаков, 2-е изд.; испр. и доп. – Екатеринбург: УрО РАН, ИД «Дискурс-Пи», 2011. – 334 с.
21. Толшин А. Значение и свойства маски в карнавале и маскарade / А. Толшин // Изв. РГПУ им. А. И. Герцена. – 2007. – № 8 (41). – С. 62-69.
22. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. – М. : Изд-во "Эксмо", 2003. – 384 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.novsu.ru/npe/files/um/1412/bg/shell/arh/mono/Цуладзе А. Политическая мифология.htm>

23. Шейгал О. Многоликий нарратив / О. Шейгал // Политическая лингвистика. – 2007. – Вып. (2) 22. – С. 86–93.

24. Элиаде М. Аспекты мифа /М. Элиаде ; пер. с франц. В.П. Большакова. – М. : Академический проект, 2010. – 251 с.

25. Язык и моделирование социального взаимодействия : переводы; сост. В. М. Сергеева и П. Б. Паршина; общ. ред. В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1987. – 464 с.

26. Ямпольский М. Физиология символического Книга 1: Возвращение Левиафана: Политическая теология, репрезентация власти и конец Старого режима / М. Ямпольский. – М. : Новое лит. обозрение, 2004. – 800 с.

27. Ясперс К. Призрак толпы / К. Ясперс, Ж. Бодрийар. – М. : Алгоритм, 2007. – 272 с.

28. Fairclough N. Critical discourse analysis / N. Fairclough, R. Wodak // Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. – London: Sage, 1997. Vol. 2. – P. 258–284.

29. Kress G. The social production of language: History and structures of domination / G. Kress // Discourse in society: Systemic functional perspectives; eds. P. Fries, M. Gregory. – London : Norwood, NJ: Ablex. 1995. – pp. 169–191.

30. Phillips N. What Is Discourse Analysis? / N. Phillips, C. Hardy // In Discourse Analysis: Investigating Processes Of Social Construction. – Thousand Oaks, CA: Sage 2002. – P. 1–18 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://discourseanalysis.org/ada1/st5.html>